

„A nemzeti kérdés sikeresen megoldható a szocializmus keretei között” – Ukrán és magyar levéltári dokumentumok Grósz Károly 1989. április 3-i kárpátaljai körútjáról – II. rész ^[1]

1989. április 3-án Grósz Károly, az MSZMP főtitkára, a szűk körű kíséretéhez tartozó apparátscikkokkal félnapos látogatást tett Kárpátalján, az akkori szovjet hivatalos közigazgatási elnevezése szerint az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területén. A körút során a magyar pártvezető Ungváron és Beregszászon megbeszéléseket folytatott a területi és járási párt- és tanácsi szervek vezetőivel. Magyar levéltári dokumentumokra támaszkodva a forrásközlemény második része elsősorban arra keresi a választ, hogy milyen konkrét kérdések kerültek terítékre ezeken a megbeszéléseken, illetve Grósz helyesen mérte-e fel a peresztrojka időszakának nemzetiségi politikáját és az etnikumközi viszonyok aktuális állapotát a Szovjetunióban.

Konkrét kérdések a terítéken

Ha elvonatkoztatunk attól a tényezőtől, hogy Grósz Károly eredetileg milyen szerepet szánt ennek a kárpátaljai körútnak az otthoni hatalmi pozíciói megszilárdításában, felmerül a kérdés, hogy volt-e annak bármilyen kézzelfogható haszna az ottani magyar kisebbség nemzeti integritásának megőrzése és közöségi önszerveződése, illetőleg a határokon átnyúló magyar–magyar kapcsolatok élénkítése szempontjából. Milyen konkrét kérdések kerültek a terítékre a kétoldali megbeszéléseken, tehát Ungváron a területi párt- és tanácsi szervek vezetőivel, az egyetemen a magyar értelmiség képviselőivel, illetve Beregszászon, a járási párt- és tanácsi szervek előjáróival szervezett találkozók során? A források vizsgálatával két ilyen kérdéskört tudtam rekonstruálni.

Az első a magyar konzuli képviselet (konzuli szolgálatot pont) létrehozása Ungváron. Páldi András kijevei főkonzul Ószi István külügyminiszter-helyettesnek írt, és alább publikált leveléből csupán annyit tudunk meg, hogy Major László pártzöngív, aki, mint említettem, Grósz kíséretéhez tartozott, megkérte a kijevei főkonzult, hogy dolgozza ki és terjessze fel az erre vonatkozó javaslatát (lásd a 4. sz. dokumentumot!). Noha sem a magyar sajtótudósítások, sem az Alekszandr Merkulov által készített tájékoztató feljegyzés nem utal erre,^[1] joggal feltételezhető, hogy ez a kérdés szóba került a területi pártbizottság első titkárával, Henrih Bandrovskijjal folytatott ungvári megbeszélésen. Ez adta Major László kérésének az apropóját.

Egy korábbi dokumentum alapján tudunk arra következtetni, hogy a kérdésnek jóval korábbi előzményei voltak, s a kezdeményező szerepet az ukrán fél vállalta fel. Páldi András 1988. november 23–25. között Ungváron tartózkodott, ahol részt vett a Kommunista Magyarországi Pártja megalakulásának 70. évfordulójára szervezett ünnepségeken. Ez alkalommal egy maratoni megbeszélést folytatott Bandrovskijjal, s ennek során, a határmenti gazdasági kapcsolatok és közlekedési összeköttetés erősítésének kontextusában az ukrán pártfunkcionárius javasolta, hogy a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma a Kijevei Magyar Főkonzulátus kihelyezett részlegeként hozzon létre egy konzuli pontot Ungváron. Azzal érvelt, hogy a határforgalom élénkült, sokkal többen utaznak a másik országba, mint az azt megelőző években, és így a szovjet állampolgároknak nem kellene Kijevbe utazniuk, illetve a Kárpátaljára utazó magyar állampolgárok, elsősorban a különféle vállalati dolgozók, helyben intézhetnék az útlevelűgyeiket.^[2]

A Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió kormánya 1985. augusztus 1-jén egyezményt írt alá Moszkvában a határmenti településeken lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről. Ennek értelmében az illetékes magyar és szovjet határizeteli szervek egyszerű határátlépési engedélyt adhattak ki csoportvezetők vagy egyes állampolgárok eseti kérelmére 1.) az államhatár mentén a szerződő felek által szervezett közös tömegrendezvények, 2.) a hozzátartozókkal való találkozás, családi ünnepek és más családi események, 3.) hozzátartozók súlyos betegsége vagy halála, családi szerencsétlenség, 4.) halaszthatatlan orvosi segítségnyújtás esetén. Az egyezmény az 1. számú mellékletében felsorolt 62-62 határmenti, a magyar és a szovjet oldalon lévő település lakói számára, és a 2. számú mellékletében felsorolt öt határátkelőhelyen biztosította az egyszerűsített határátlépés lehetőségét.^[3] Ennek a szabályozásnak 1986. február 23-tól kellett volna hatályba lépnie, ám a szovjet hatóságok, technikai akadályokra hivatkozva, csak jóval később, 1989. március 1-jétől, azaz alig több mint egy hónappal az első számú magyar politikus látogatása előtt léptették életbe azt. Páldi 1989. április 7-i, az egyezmény gyakorlati alkalmazásának első tapasztalatairól írt jelentése rávilágít, hogy szovjet részről tiszser annyian éltek az egyezmény által kínált lehetőségekkel, mint magyar részről, s ez a határ szovjet oldalán állandó torlódásokhoz, zsúfoltságokhoz vezetett (lásd az 1. számú dokumentumot!). A kialakult helyzet ugyanúgy magyarázza a szovjet központi igazgatási szervek korábbi halogató magatartását, mint a kárpátaljai helyi tanácsi és pártvezetők kezdeményező-készségét és inspirációját. A határátlépés zökkenőmentesebbé tétele, a tömegjelenségek elkerülése, és ezzel együtt a lakossági elégedetlenség csökkentése miatt a helyi ukrán-szovjet párt- és tanácsi szervek maguk is érdekeltté váltak abban, hogy a Magyarországra utazó szovjet állampolgárok – többek között az utazással kapcsolatos – konzuli ügyeiket helyben intézzék.

Mint az Várkonyi Péter külügyminiszter Németh Miklós miniszterelnökhez intézett átiratából kivehető, a kormányfó is támogatásáról biztosította az ügyet (lásd az 5. számú dokumentumot!), így 1989 júniusától a Kijevei Főkonzulátus minden hónapban konzuli fogadónapokat tartott Ungváron. Az ukrán területi tanácsszervek érdekeltségét és pártfogását mutatja az is, hogy ezeket eleinte a Kárpátontúli Területi Tanács épületében, az állampolgárok ügyeinek intézésére rendszeresített – manapság ügyfélszolgálati irodának mondott – fogadóhelyiségben tartották. Nyilván eleinte nehézségekbe ütközött egy erre alkalmas, funkcionális irodai helyiség kialakítása, mégis szokatlanok tűnik, hogy egy – diplomáciai immunitást élvező – külföldi diplomata a Szovjetunióban egy tanácsi szerv épületében exterritoriális joghatóságú konzuli tevékenységet folytathatott. Igaz, ez a helyi tanács működését minden bizonnyal alig befolyásolta, ugyanis a konzuli fogadóórak tapasztalatait összegző, 1989. szeptember 14-én kelt jelentés szerint a kezdetekben nagyon szűkre szabott ügyfélfogadási rendben, havonként két-két egymást követő hétvégi napon, szombaton és vasárnap, négy-négy óra időtartamban fogadták az ügyfeleket. A havonta tehát összesen nyolc órára szorított konzuli fogadónapokon havonként 50-60 szovjet állampolgárságú ügyfél kérelmét, ügyét iktatták,^[4] ami rendkívül jelentős létszám, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a források tanúsága szerint az ezzel kapcsolatos teendőket a helyszínen mindössze egy konzul látta el. Páldi egy másik jelentéséből arra lehet következtetni, hogy emiatt már Szűrös Mátyás 1989. október 14-i beregszászi útjának idejére a kormányzaton belül kialakult egy elvi állásfoglalás arról, hogy a konzuli szolgálat működését folyamatosan teszik Ungváron, és létrehoznak egy önálló magyar konzuli kirendeltséget.^[5] Grósz Károly aktív politikusként már nem érthette meg a Magyar Köztársaság Minisztertanácsának 1989. november 6-i, 3309/1989. számú határozatát, amely előírta, hogy az állandó konzuli képviselet felállítását Ungváron.

A határozat értelmében a külügyminiszternek kellett megállapodást kötnie az illetékes szovjet szervekkel az ungvári főkonzulátus felállításáról, illetve szovjet javaslat esetén újabb szovjet főkonzulátus megnyitására Magyarországon. Az is szerepel még ebben az instrukcióban, hogy az ungvári főkonzulátus létesítését követően a kijevei főkonzulátus konzuli illetékességi körzetéből kivesszék az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) Kárpátontúli területét. A Külügyminisztérium ennek alapján szövegezte meg azt a jegyzéket, amelyet november 9-re datáltak, és még aznap átnyújtottak a budapesti szovjet nagykövetség képviseletének.^[6]

A másik konkrét kérés, amit Grósz előtt az őt fogadó ukrán – vagy magyar származású – partnerek megfogalmaztak, a beregszászi állandó magyar színtársulat, illetve az önálló magyar színház létrehozására irányuló elképzelésekkel állt összefüggésben. Ezt, ellentétben az előző problémával, úgy a kárpátaljai magyar sajtótudósítások, mint a magyar levéltári források több részletében is egyöntetűen megemlíti. Mind a Vörös Zászló, mind a Kelet-Magyarország tudósítása utal rá, hogy a hivatásos magyar társulattal rendelkező színház létrehozására irányuló erőfeszítésekről Veress Gábor beregszászi járási első titkár tájékoztatta Grószot.^[7] Azt kérte a magyar pártfőtitkártól, hogy a Kijevben képzett magyar színinövendékeket anyanyelvi utóképzésre vegyék fel a budapesti Színművészeti Főiskolára.^[8] Egy későbbi magyar levéltári dokumentum azt is elárulja nekünk, hogy Grósz elébe ment Veress kérésének, és ígéretet tett arra, hogy a magyar kormány részsképzési lehetőséget biztosít Budapesten a kárpátaljai színészpallántáknak.^[9]

A magyar színház létrehozásának kérdése korábbi előzményekre nyúlt vissza. Beregszászon 1952 óta működött egy amatőr népszínház, amely a fennállásának negyvenkét éve alatt mintegy negyven színművet mutatott be és összesen 1132 előadást tartott. Az állandó, professzionális színtársulat kérdése az 1960-as és 1970-es évektől jelen volt a kárpátaljai magyar értelmiség diskurzusában. Szepean Turjanica, a területi pártbizottság titkára 1987. május 5-én Beregszászban egy aktívgyűlésen elismerően nyilatkozott az amatőr népszínház tevékenységéről, s azt javasolta, hogy a Munkácsi Orosz Drámai Színház fiálijaként, de a Beregszászi járási kultúrház és az amatőr népszínház bázisán hozzanak létre egy professzionális magyar színházat. A járási pártbizottság, annak kulturális osztálya és a kultúrház vezetői, a népszínház amatőr színészeivel folytatott tanácskozás után azonban egy önálló magyar színház alapítása mellett foglaltak állást.^[10]

Az erre irányuló törekvéseket Páldi is felkarolta, már egy 1988. január 26-i keltezésű jelentésében javasolta, hogy a magyar kormányzat részéről is nyújtsanak támogatást az amatőr színház professzionálissá alakítására irányuló kezdeményezéshez.^[11] Páldi 1988. április 28–30-án Kárpátaljára látogatott abból az apropóból, hogy ezekben a napokban vendégzerepelt a nyíregyházi Mórncz Zsigmond Színház társulata Ungváron, a Peleski nótárius című előadásukat Turjanicával együtt nézte meg. Az ukrán partnere ez alkalommal közölte vele, miszerint Kijevben döntés született arról, hogy a beregszászi amatőr színtársulatot hivatásossá alakítják az ungvári Ukrán Drámai Színház magyar tagozataként, s elindulhat Kijevben a magyar nemzetiségű színészek képzése is.^[12]

A kérdés tehát csak az volt, hogy ha a magyar nemzetiségű fiatalok Kijevben, orosz vagy ukrán nyelven végzik el az Ivan Karpenko-Karjz Állami Színművészeti Főiskolát, akkor hogyan tudják majd elsajátítani a magyar nyelvű színjátszáshoz szükséges szakmai, retorikai stb. alapokat. Grósz látogatásának idejére már meg is kezdődött a leendő színészpallánták válogatása. Gondot jelentett ugyanakkor számukra, hogy a magyarországi gyakorlattól eltérően csak egy felsőoktatási intézményt nevezhettek meg továbbtanulási céllal még abban az esetben is, ha ez művészeti jellegű volt. Emiatt a jelentkezők létszáma a vártnál kisebb volt. Veress bizonyos szempontból nyitott kapukat döngtetett, a Grósszal folytatott április 3-i megbeszélése idejére már volt egy ígérete arra nézve, hogy a magyar részről támogatni fogják ezt a kezdeményezést. Március 30-án ugyanis a Művelődési Minisztérium delegációja járt Ungváron Pusztai Ferenc miniszter-helyettes vezetésével. A területi párt- és tanácsi szervek képviselőivel folytatott tárgyalásokon Pusztai a minisztérium részéről messzemenő támogatásáról biztosította a magyar nemzetiségű színészhallgatók szakmai képzését. Elmondta, hogy a konkrét igények szerint a magyar nemzetiségű hallgatók számára a budapesti Színház-

és Filmművészeti Főiskolán is lehetőséget biztosítanak mind a teljes képzésre, mind a célirányos részképzésre (színpadi beszéd, beszédtechnika, énekes képzés stb.).[13]

A kérdés megoldását, sőt, egyezményes formába öntését Grósz aktív politikusként már ugyancsak nem érthette meg. 1989. november 22-én, a Budapestre látogató Jurij Olenyenko ukrán kulturális miniszter egy együttműködési jegyzőkönyvet írt alá magyar hivatali partnerével, Glatz Ferenc művelődési miniszterrel. A jegyzőkönyvben az is szerepelt, hogy a Művelődési Minisztérium a saját költségén lehetőséget biztosít annak a tízenhat kárpátaljai magyar fiatalnak, akiket időközben felvettek a kijevi Színművészeti Főiskolára, az 1989/1990-es tanév első szemeszterére, hogy – elsősorban a magyar beszédtechnika elsajátítása céljából – egy-két féléves részképzésen, illetve két-három hetes szakmai gyakorlaton vehessenek részt a budapesti Színház- és Filmművészeti Főiskolán.[14]

Beregszász 1990-ben.

Forrás: Fortepan 194628. sz. Adományozó: Gábor Viktor.

Grósz Károly fatális tévedése

Megítélésem szerint Grósz április 3-i körútjának az egész kárpátaljai magyarság perspektívái szempontjából a legérdekesebb mozzanata az Ungvári Állami Egyetemen folytatott beszélgetése a Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszék, illetve a Hungarológiai Intézet oktatóival. A Kelet-Magyarország tudósítása szerint ott voltak közöttük a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) prominensei is. A cikk név szerint csak Balla Lászlót említi meg, aki 1989-ben a KMKSZ-t létrehozó tíztagú szervezőbizottság, majd a választmány tagjaként vette ki a részét a szervezet alapításából és kezdeti tevékenységéből. Nem kizárt, hogy jelen volt még Fodó Sándor, a KMKSZ egyik alapítója és első elnöke is, aki a Magyar Filológiai Tanszéken tanított. Arról, hogy ezen a beszélgetésen – a szokásos hírlapi hozsannázáson kívül – mi hangzott el, megvitatták-e érdemben a KMKSZ helyzetét, s legfőképpen, a magyar értelmiségiek kérték-e, hogy Grósz vesse latba a tekintélyét a szervezet ügyében, semmilyen primer vagy szekunder forrással nem rendelkezőnk.

Páldi az április 7-i, a KMKSZ helyzetét taglaló jelentésében leírta, hogy a magyar pártfőtitkár látogatása után már senki nem kételkedett abban, hogy a *de facto* már megalakult, de addigra hivatalosan még be nem jegyzett szervezet működésének nem lesz semmilyen törvényi akadálya.[15] Vagyis a kárpátaljai magyar közvélemény – és minden bizonnyal maga Páldi is – úgy ítélte meg, hogy Grósz látogatása közvetlenül megalapította a bejegyeztetési procedúra végkifejletét. Páldi információi szerint a Kárpátontúli Terület Tanácsának Végrehajtó Bizottsága (VB) eredetileg április 17-én tárgyalta volna a KMKSZ bejegyeztetésének kérdését, ám azt végül a május 18-i, majd a május 23-i ülésére halasztotta. Ekkor, május 23-án napirendre is került az, ám a testület nem volt teljes, és a VB elnöke, valamint Bandrovcskij távollétében nem vállalta a döntés felelősségét. A grémium végül az 1989. június 20-i, 90/1989. számú határozatával fogadta el a KMKSZ 1989. február 26-i alapszabályát, ezzel a Szövetség *de jure* is megalakulhatott.[17]

Még azt sem zárom ki, hogy a kárpátaljai ukrán pártvezetés 1989-es halogató taktikájának a részét képezte a fent részletesen kifejtett kezdeményezése az ungvári magyar konzuli pont létrehozásával kapcsolatban, hiszen ennek jóindulatú támogatásával és az ehhez való hivatali, infrastrukturális hozzájárulással alkupozíciót teremthetett maga számára az érdekével ellentétes magyar törekvések esetleges elhárítására. Tény ugyanakkor az is, hogy Páldi intenciójának megfelelően (lásd a **2. számú dokumentumot**) a magyar külügyi vezetés felkarolta a KMKSZ ügyét. A bejegyeztetés körüli huzavona idején Fodó Sándor két ízben is járt Budapesten. Először május 9-én, de az ekkor folytatott tárgyalásairól semmilyen forrással nem rendelkezőnk, a legbővebb közlemény a Magyar Nemzetben jelent meg, amit a források hiánya miatt érdemes szó szerint is idéznünk: „Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke rövid budapesti látogatása során találkozott Szokai Imrével, az MSZMP Központi Bizottsága nemzetközi pártkapcsolatok osztályának helyettes vezetőjével. Thürmer Gyula, az MSZMP főtitkárának külpolitikai tanácsadója fogadta a vendéget. Fodó Sándor fontos eredményként értékelte Grósz Károly kárpátaljai látogatását. Az MSZMP képviselői hangsúlyozták a párt készségét és érdekességét a szövetség jövőbeni munkájának elvi és gyakorlati támogatására.”[18] Minden bizonnyal döntő érvényű fejleménynek tekinthetjük, hogy a bejegyeztetés elmaradása miatt a KMKSZ május 28-i választmányi ülésén határozatot fogadtak el arról, hogy Mihail Gorbacsovhoz, az Szovjet Kommunista Párt (SZKP) főtitkárához fordulnak azzal a kéréssel, hogy segítse elő a KMKSZ törvényesítésének. Erről egy Fodó aláírásával ellátott táviratot küldtek el Gorbacsovhoz, annak másolatát Grószhoz is eljuttatták.[19]

Ezt követően Fodót a területi tanácsra rendelték és szóbeli ígéretet tettek neki a bejegyezésre. A távirat elküldése után Budapesten úgy döntöttek, hogy a Művelődési Minisztérium június 22–26. között meghívja a KMKSZ négyfős delegációját Magyarországra. A delegáció látogatásának súlyát növelte, hogy magyar részről magas szinten kívánták fogadni a tagjait: a programterv szerint május 23-án Glatz Ferenc művelődési miniszterrel és Szokai Imre külügyminiszter-helyetttel is megbeszélést folytattak. Ennek előkészületei Ungváron is ismerteté váltak, az ukrán területi vezetők pedig – legalább is a Művelődési Minisztérium értesülései szerint – nem akarták, hogy a Magyarországra hivatalos meghívást nyert delegáció még egy jogilag bizonytalan státuszú szervezethez képviseljen. Siklós Péter, a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának előadója, aki a delegáció látogatásának előkészítéséért felelt, úgy ítélte meg, hogy a minisztérium meghívása, ha nem is kizárólagos oka, de elősegítője volt a KMKSZ törvényesítésének.[20]

A KMKSZ bejegyeztetése körüli huzavona önmagában rávilágít arra, hogy Grósz abbéli helyzetértékelése, miszerint „a nemzeti kérdés sikeresen megoldható a szocializmus keretei között”.[21] mennyire nem mozgott a realitás talaján. Ha a kárpátaljai magyarság teljes fejlődéstörténetét és általános helyzetét vizsgáljuk a szovjet érában, akkor ugyanerre a következtetésre jutunk. A Kárpátaljai történetét foglalkozó szakirodalomban általánosan elfogadott nézet, hogy a hrucsovi időszak (1953–1964) desztalinizációt hirdető és részben megvalósító, ezért sok tekintetben reményekre feljogosító politikai és társadalompolitikai intézkedései, vagyis a korabeli szovjet politikai és társadalmi diskurzusban „enyhülésnek” nevezett folyamat után a brezsnyevi éra (1964–1982) nem hozott érdemi változást a terület magyar lakossága számára, sőt a korszak második felében, elsősorban az oktatás- és kultúrpolitikában inkább azok a tendenciák erősödtek fel, amelyek a magyarság asszimilációjának ágyaztak meg. Noha Leonid Brezsnyev pártfőtitkár hatalmának kezdetei a magyarság számára tett apró gesztusok fémjelézték, így például 1965-ben részben, majd 1967-ben teljesen önálló lappá vált a Kárpátaljai Igaz Szó.[22] továbbá ugyancsak 1965-ben önálló tanszékké alakult az Ungvári Állami Egyetemen 1963-ban létrehozott magyar nyelv- és irodalom szak.[23] a szovjet társadalmi-politikai berendezkedés a magyarság szempontjából alapvetően visszarendeződésen ment keresztül. Ahogy azt Császár István kárpátaljai történész találóan megfogalmazta, „a ’70-es évek folyamatai még a legoptimistábbakat is visszarántották a »létező szocializmus talajára«.”[24]

A magyarság polgári, valamint anyanyelvű művelődési és oktatási jogainak súlyos sérülései már az 1970-es évtized elejére kiütöttek. Erre világított rá a Fodó Sándor egyetemi tanár és Kovács Vilmos író, költő, illetve az ő szellemi holdudvarukhoz tartozó személyek által kezdeményezett és 1972 tavaszán megfogalmazott, a kárpátaljai magyar köznyelvben csak (második) „72-es beadványként” aposztrófált dokumentum, amit – a helyi párt- és területi vezetést vélt vagy valós érdektelenség miatt – az SZKP KB Politikai Bizottságához és a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnökségéhez juttattak el. A beadvány készítői az alkotmányos jogokra, a lenini nemzetiségpolitika alapelveire és a különféle pártdokumentumok posztulátumaira hivatkozva követelték a kárpátaljai magyarság jogainak érvényesítését. A beadvány készítői négy olyan kulcsfontosságú területet soroltak fel, amelyeken a magyarság polgári és anyanyelvhasználati jogai sérültek, és a problémák megoldására javaslatot is tettek. Ezek a területek a közoktatás, a közművelődés (a magyar nyelvű sajtó és színházkultúra kérdése), a közigazgatás, illetve a magyar nemzetiségi érdekképviselet létrehozása (önállóan vagy a pártszerveken belül). A géppel sokszorosított beadványt becslések szerint 1600-2000 magyar nemzetiségű szovjet állampolgár írta alá.[25]

A válaszlépés és az eredmények megvalósulásában is kettősség érvényesült. Egyrészt rövid távú eredményként lehetett elkönyvelni, hogy 1972. március 21-én engedélyezték a felvételi vizsgákat anyanyelven, kivéve az ukrán és orosz filológián, de kizárólag a kárpátaljai felsőoktatásban, tehát az Ungvári Állami Egyetemen.[26] A hosszabb távú eredmények közé tartozott a magyar nyelvű óvodahálózat kiépítésének befejezése. Másrészt a Kreml részéről a Szovjetunió Oktatásügyi Bizottsága révén csak az oktatással kapcsolatban felvetett kérdésekre reagáltak, a magyar érdekképviselet és a professzionális magyar színház megalapítása – mint arra fent több alkalommal utaltam – egészen a rendszerváltásig várható magára. A felvetett kérdések kivizsgálására bizottság érkezett Moszkvából Ungvárra, melynek távozása után a helyi vezetés hajszált indított a dokumentum feltételezett szerzői ellen, a módszer a már korábban is alkalmazott erkölcsi megfélemlítés,

egzisztenciális ellehetlenítés volt. A dokumentum készítői nagy árat fizettek a bátorságukért: elbocsajtás, publikációs lehetőség megvonása, egyetemi képzés felfüggesztése, és végső soron az emigráció várt rájuk.[27]

Az USZSZK Kárpátontúli területének helyi szerveiben, s különösképpen a stratégiai döntések meghozataláért felelős párttestületekben (területi pártbizottság, járási és városi pártbizottságok) a magyarság reprezentációja mindvégig rendkívül alacsony volt. A területi (megyei) párt- és állami vezetésnek 1973-ig nem volt egyetlen magyar tagja sem.[28] 1987-ben az egész területi egység lakosságának 14 százaléka párttag volt, ugyanakkor a magyar nemzetiségű lakosságnak csak a 8 százaléka.[29] 1988-ban a Beregszászi Járási Pártbizottság Politikai Bizottságának 11 tagja közül összesen 4 volt magyar származású, noha a járás teljes népességének 72 százaléka, azaz közel háromnegyede magyar nemzetiségű volt.[30] A magyarság számárányát nem tükröző politikai-társadalmi reprezentáció azzal is összefüggött, hogy a háború után a vezető párttestületekben a magyarokat mint bűnös nemzet képviselőit nemkívánatosnak tartották, és 1944–1945 óta olyan belső utasítás volt érvényben, mely szerint a pártszervezeteknek korlátozniuk kellett a magyarok, s főleg a magyar értelmiségiek belépését a pártba. Páldi András kijevi főkonzul értesülései szerint ez a normatíva a gyakorlatban még a gorbacsovi peresztojka idején is fennállt.[31]

A Szovjetunióban a párttagság mind a közéleti szerepvállalás, mind a politikai befolyás legfontosabb alapfeltételének minősült, amennyiben valaki nem volt vagy nem lehetett párttag, semmilyen tanácsi, vagyis helyhatósági tisztségre nem pályázhatott. A népi képviselők 1968. március 14-én megtartott választásai azt eredményezték, hogy a Beregszászi Járási Tanács 72 képviselőjéből 46 fő, azaz a többség, magyar nemzetiségű lett – ilyen magas arányra addig soha nem volt példa –, s ugyancsak magas volt Beregszász város képviselői között a magyarok aránya.[32] A peresztojka idején azonban az arányuk a járási tanácsban 40-45 százalékra csökkent, vagyis kisebbségbe szorultak. Ugyanez érvényesült a Beregszászi Járási Tanács Végrehajtó Bizottságában is: 1988-ban annak 13 tagja közül mindössze 6 volt magyar nemzetiségű.[33] Minden bizonnyal a brezsnyevi éra második felére, vagyis a pangás kiteljesedésének és azzal együtt a teljes reményvesztettség időszakára – nyilván nem kis részben összefüggésben a „72-es beadvány” után a magyar értelmiséget érő retorziókkal –, már azok a magyarok sem akartak vezető politikai vagy helyhatósági tisztséget vállalni, akik egyébként a képzettségüknek fogva legalább valamilyen szakpolitikai területen alkalmas kádernek minősültek volna. Legalább is az 1987. december 20–21-én Kárpátaljára látogató Szabó János kijevi konzulnak maguk a területi tanács dolgozói panaszkodtak erre.[34]

A brezsnyevi időszak legfőbb jellemzője a központosítás és az uniformizálás fokozatos és kitartó bevezetése volt az élet minden területén, így a közoktatásban is. Ezzel szoros összefüggésben a hrucsovi éra egyik markáns oktatáspolitikai irányvonala, az „egyszerűsített szovjet nép” kialakítása érdekében az orosz nyelv hatáskörének általános kiterjesztése minden nem orosz tanítási intézményben, Brezsnyev alatt is folytatódott, az 1970-es évek második felében pedig inkább erősödött. Mint arra Szamborovszkij Nagy Ibolya kárpátaljai magyar történész rámutatott, amennyiben a Szovjetunióban államnnyelv alatt az orosz értjük – amit ekként soha nem nevesítették, hanem csupán az egyes nemzetiségek közötti összekötő nyelvként definiáltak –, akkor a tagköztársaságokban élő, de nem a tagköztársaság domináns etnikai-nemzeti nyelvét beszélők nem másod-, hanem harmadrendű nyelvet vallottak magukénak. Ezt az állampolgári és nyelvi státuszt a kárpátaljai magyarok nemcsak az oktatás- és iskolaügyben élték meg, hanem a mindennapokban is elszenvedték. 1977. december 22-én az SZKP KB és a Szovjetunió Minisztertanácsának közös rendeletében arról határoztak meg, hogy a 10 éves oktatási rendszerben dolgozó nemzetiségi iskolákban a már meglévő orosz nyelv és irodalom órák számát hetente 2-3 órával meg kell emelni minden osztályban, mivel ezzel az orosz nyelv elsajátítását segítik majd elő. Ez azonban más tárgyaktól vont el óraszámokat, egyenlőtlen helyzetbe hozva a nem orosz tannyelvű iskolák tanulóit. Az SZKP KB és a Minisztertanács 1978. október 31-i közös rendelete az orosz nyelv tanításának további javítását szolgáló intézkedésekről – amit az USZSZK Minisztertanácsa november 2-án erősített meg – már szinte nem is tagadta, hogy a ruszifikáció politikája áll a homlokterében. Az 1950-es és 1960-as években létrehozott magyar–ukrán párhuzamos tagozatok után 1978-tól a terület majd egy tucatnyi iskolájában orosz tagozatokat hoztak létre. Ezek mindegyikét a túlnyomó többségében magyarok által lakott településeken nyitották meg, mint például a Beregszászi járási Mezőváriban, Borszován, Gáton, Tiszacsomán, Sárosorosiban, vagy a Nagyszőlősi járásban Salánkon. Az orosz osztályokba is kivétel nélkül magyar gyerekeket írtak be, hiszen a vidékre települt vagy betelepített orosz ajkúak zöme a nagyvárosokban élt, ahová a hivatali munkája kötötte.[35]

Az oktatási szféra – burkolt oroszosítást célzó – úgynevezett „internacionalizációja” oda vezetett, hogy 1989-re már csak 50 tisztán magyar tannyelvű iskola maradt Kárpátalján, 564 ukrán, 14 orosz és 10 román tannyelvű mellett. Rajtuk kívül 49 vegyes tannyelvű, úgynevezett „internacionalista” iskola működött a régióban, ebből 17 ukrán–magyar, 15 orosz–magyar és három ukrán–orosz–magyar tannyelvűvel, s ezek többsége, 30 egység, korábban beolvasztott magyar tannyelvű oktatási intézmény volt. Ekkoriban a tanulóknak mindössze 8,5 százaléka tanult magyar nyelven, noha a Kárpátontúli terület lakosságának 13,7 százaléka még magyar nemzetiségűként volt nyilvántartva. Ezekből az adatokból is kitűnik, hogy a legsúlyosabb helyzetben éppen a magyar anyanyelvűek voltak. A magyar tannyelvű iskolák tanulói létszáma az 1966/1967-es tanévi 21 800-ról az 1988/1989-es tanévre 17 100-ra csökkent, járásokra lebontva a Husztiban 29,7 százalékkal, a Beregszászban 28,6 százalékkal, a Nagyszőlősi 20,9 százalékkal, az Ungváriban pedig 8,4 százalékkal csökkent a magyar iskolák tanulólétszáma. Ugyanakkor például a Beregszászi járásban, amely a Kárpátontúli terület egyetlen magyar többségű járása volt, az orosz iskolák tanulóinak 60,8 százaléka, az ukrán iskolák tanulóinak 35 százaléka, Beregszászban az orosz iskolák tanulóinak 38 százaléka, az ukrán iskolák tanulóinak pedig 25 százaléka magyar nemzetiségű nebuló volt.[36]

A magyar tannyelvű oktatás visszaszorításának az is része volt, hogy a magyar többségű településeken a kéttannyelvű iskolákat a szovjet oktatási szervek sokkal jobban felszerelték taneszközökkel, mint a tisztán magyar tannyelvűeket. Az 1987/1988-as tanévben például Beregszászon három magyar, két ukrán és egy orosz tannyelvű középiskola működött, amelyekben a tanterv szerint bevezették ugyan a számítástechnika oktatását, de amíg az orosz iskola számára 20, az ukránok számára 5, addig a három magyar iskola számára egyetlenegy számítógépet sem biztosítottak. A vegyes tannyelvűvé tett iskolákban a tanári értekezleteken az oroszát és az ukránt is lehetett használni, a közös használatú iskolarészek, mint például a folyosók feliratai ugyanakkor mindenhol orosz nyelvűek voltak. Az internacionalizált iskolákban a magyar nemzetiségű tanárok rendkívül nehéz helyzetbe kerültek, mert oroszul vagy ukránul kellett volna tanítaniuk, de azt nem mindenki tudta vállalni.[37] Az orosz nyelv térhódításával a Művelődési Minisztérium Pusztai Ferenc miniszterhelyettes vezetésével 1989. március 30–31-én Kárpátaljára látogató – fent már említett – delegációjának tagjai is szembesültek. Megdöbbenne tapasztalták Beregi falu kolhozának művelődési központjában, hogy ott még a magyar nemzetiségű kolhozalapítók nevei is cirill betűkkel voltak kiírva a portréik alatt.[38]

Nehéz elképzelni továbbá, hogy Grósz ne tudott volna azokról a súlyos etnikai konfliktusokról, mindenekelőtt a karabahi válságról, amelyek akkoriban kikezdték a Szovjetunió nemzeti-etnikai felépítményét. Az örmény–azeri etnikai villongások gyújtópontját az jelentette, hogy 1988. február 20-án Hegyi-Karabah Autonóm Közvet Legfelső Tanácsának örmény népi küldöttei egy felhívásban azzal a követeléssel fordultak az Örmény SZSZK és az Azerbajdzsán SZSZK legfelső tanácsaihoz, hogy Karabahot csatolják Örményországhoz. A magyar közvélemény – a szovjet hírközlési szervek tudósításai révén – már 1988. február 24-én értesülhetett a Hegyi-Karabah Autonóm Közvetben és ezzel együtt az Örmény és az Azerbajdzsán SZSZK-ban kialakult feszültségről. A magyar pártszóló eleinte átvette a szovjet pártszerveknek az eseményekkel kapcsolatos narratíváját, s jellemző, hogy az első híradások még „szélsőséges elemeknek” bélyegezték a követelésüket megfogalmazó karabahi örményeket.[39] Tavasz és nyár folyamán azonban már a magyar sajtóban is napvilágot láttak részletesebb hírmagyarázatok, háttéranyagok, tényfeltáró tárcák és riportok, amelyek etnikai villongásokról szóltak, s bemutatták a konfliktus történelmi hátterét, továbbá a mélyben rejlő indulatok okait.[40] Grósz látogatásának időpontjára a Szovjetunióban működő magyar külképviseletek számos jelentést és rejtjeltáviratot küldtek Budapestre, amelyekben moszkvai, azeri és örmény forrásokból szerzett háttérértesülések alapján számoltak be a magyar politikai vezetés számára a kialakult helyzetről.[41] A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1989. január 12-től rendkívüli állapotot hirdetett ki az Örmény SZSZK és a Hegyi-Karabah Autonóm Közvet területén,[42] ez még Grósz kárpátaljai útjának idején is érvényben volt. Egyes források szerint az örmény–azeri konfliktust övező erőszak addigra már 87 halálos áldozatot szedett, és mintegy 1500 sebesültje volt.[43]

Magyar diplomáciai értesülések szerint még maga Mihail Gorbacsov pártfőtisztart is elvből hajlott volna arra, hogy megváltoztassák Karabah státuszát,[44] illetve a *Népszabadság* megírta azt is, hogy a nemzetközi és hazai tekintélynek is örvendő, „szélsőséges elemnek” aligha tekinthető Andrej Szaharov akadémikus is síkra szállt Karabah Örményországhoz csatolása mellett.[45] Ennek ellenére a szovjet központi vezetés ezt a vörös vonalat nem lépte át, még a Karabahban többséget alkotó örmények érdekében sem, mivel azzal precedenst teremtett volna a Szovjetunió állami és területi berendezkedésének módosítását követelő más nemzeti, etnikai mozgalmak számára. A magyar diplomáciai forrásokból kivehető, hogy a karabahi fejlemények 1988–1989-ben negatív példaként lebegtek a kárpátaljai pártvezetők előtt, mindent meg akartak tenni annak érdekében, hogy elkerüljék Kárpátalja „karabahizálódásának” veszélyét, vagyis azt, hogy a magyarság nemzetiségi jogérvényesítési követeléseit és önszerveződési törekvéseit a területi szeparatizmus előszobáját jelentő közösségi autonómia megteremtéséhez vezessenek. Karabah kontextusában Bandrovskij is utalást tett Páldi előtt arra, hogy nyomás, főleg nyilvános nyomás alatt nem hajlandók engedelményeket tenni.[46] Veress Gábor és Ivan Ivancso Beregszászi járási tanácselnök ezt még ennél is határozottabban, némi fenyegető hanglélel fogalmazta meg: „A beregszászi vezetők szerint a magyarok viselkedése, a magyar rendezvények sokasága és módja nem erősíti a magyar és az ukrán nép barátságát, hanem az ellentétek kielezésére ösztönöz. Hangsúlyozták – mind a magyar származású párttitkár, mind az ukrán tanácselnök –, hogy ők nem engedhetik meg, hogy Kárpátalja Hegyi-Karabahná váljon, ezt erővel is meg fogják akadályozni.”[47] Ezek egyúttal arra is magyarázatul szolgálnak, hogy miért ódzkodtak annyira a KMKSZ törvényes működésének engedélyezésétől.

Tanulságos, hogy Grósz mind Arad után Szegeden, mind Prágában, mind pedig Ungváron olyan nyilatkozatokat tett,[48] amelyekkel végső soron legitímálta a szomszédos állam vezetésének (állampártjának) nemzetiségpolitikáját. Ungváron, a széles publikum előtt úgy dicserő a KMKSZ megalakítását, hogy az közben élet-halál harcot folytatott a törvényesítéséért, s az illetékes szervek folyamatosan neglálták, de legjobb esetben is, ha jóindulatúak akarunk lenni, halogatták a bejegyeztetési kérelmet, s még annak megtörténte után is akadályozták a helyi szervezettrendszerének a kiépítését.

Beregszász 1990-ben.

Forrás: Fortepan 194627. sz. Adományozó: Gábor Viktor.

Epilógus

Tény, hogy Grósz Károly április 3-i látogatása valamelyest katalizálta a kárpátaljai magyarság társadalmi aktivitását, jogérvényesítő törekvéseit.[49] Eleinte benne volt a pakliban az is, hogy Grósz pszichésen megfogalmozza azt az eufóriát, amit a beregszászi spontán szimpátiamegmozdulás generált, legalább is erre utalt Pozsgay és Szűrös reakciója az április 4-i ünnepeken. Igaz, azt talán ő is érezte, hogy ez a szimpátia nem kifejezetten az ő személyének szól,[50] hanem a mindekori első számú magyar politikai vezető személyének. A beregszászi magyarok minden bizonnyal ugyanilyen túláradó szeretettel fogadták volna Kádár Jánost, vagy ha Magyarország akkoriban királyság lett volna, akkor az ország monarcháját, mert a látogatásában a négy évtizednyi elhagyatottság után a velük való törődés egyértelmű jelét látták.

Más kérdés tehát, hogy Grósz ebből a Kárpátaljáról eredő szeretethullámból mit tudott otthon készpénzre váltani. Fontos ismét hangsúlyozni, hogy eddigi ismereteink szerint minden konkrét kérdés, ami Grósz kárpátaljai útján, az ungvári és beregszászi találkozói, megbeszélései alatt a területekre került, az ukrán tárgyalópartnerei, illetve a kárpátaljai magyar beszélgetőpartnerei kezdeményezése nyomán vetődött fel. Minden Kárpátalján feldobott labda, nevezetesen az ungvári magyar konzuli pont felállítására irányuló javaslat, mind a beregszászi állandó magyar színház létrehozásának támogatása a magyarországi színészképzés révén, mind pedig a KMKSZ ügye ezt követően a „túloldalon” még lepatant az MSZMP térfelén, de azután már a kormányzat, vagyis a Minisztertanács dobta vissza. Az ungvári konzuli pont létrehozásáról a Minisztertanács határozott, és a Külügyminisztérium alárendeltségébe tartozó Kijevi Főkonzulátus működtette, a kárpátaljai magyar színésznövendékek magyarországi képzését a Művelődési Minisztérium koordinálta, és a művelődési tárca írt alá róla kétoldalú megállapodást, míg a KMKSZ bejegyzetésének ügyében a diplomáciai nyomás ugyancsak a kormányzat felől, a Külügyminisztérium, illetve a Kijevi Főkonzulátus, és a Művelődési Minisztérium részéről vált kitapinthatóvá. Ezek a konkrét kérdések már nem is tartoztak Grósz kompetenciájába, azok sikeres megoldása a kormány cselekvőképességét tükrözte.[51]

Utaltam már rá, hogy Grósz és Scserbickij között nem jött létre személyes találkozó,[52] noha erre elvileg a kárpátaljai út kiváló kereteket biztosított volna, emellett az Ukrán Kommunista Párt (UKP) első titkárnak legalább protokolláris kötelessége lett volna, hogy fogadja egy „baráti szocialista ország” testvérpártjának USZSZK-ba látogató főtitkárát. Az egyelőre talány, hogy miért nem tett így, de feltételezhető, hogy az előzmények miatt ezt eleve elutasította, illetve a tekintélyével és a személyes jelenlétével nem akarta növelni a magyar pártfőtitkár látogatásának súlyát. Grósz így csupa olyan területi és járási párt- és tanácsi vezetővel tárgyalt, akik nála alacsonyabb pozícióban voltak, egyikük sem, még a helyi viszonyokban erősebbnek ismert Bandrovcszkij sem volt egy Ceausescu-formátumú autoritás. Grósz ugyanakkor a Brezsnyev köreiben az egyik potenciális főtitkárutódként számoltartott, később Gorbacsov riválisának számítót, és Ukrajnában a brezsnyevi központosítás hagyományát folytató, alapvetően reformellenes Scserbickijben minden bizonnyal az „emberére akadt volna”. Ez még úgy is igaz, hogy utóbbi tekintélyét alaposan megtéptázza a csernobili katasztrófa. Ha vele is le kellett volna ülnie egy asztalhoz, talán másként alakult volna a kárpátaljai útja, annak megítélése és visszhangja. Így viszont, hogy nem találkoztak egymással, Grósznak nem kellett sokat kockáztatnia. Érdemes ezen a ponton ismét szó szerint idézni Thürmer Gyulát, mert nagyon találóan megragadja Grósz kárpátaljai útjának a velejét: „Nincsenek komoly tárgyalások, de elég a gesztus, az esemény.”

Ezek, és minden korábban részletezett szempont arra enged következtetni, miszerint Anatolij Merkulov jól ráérezett arra, hogy Grósz a kárpátaljai látogatásával és az ottani környezetben tett kijelentéseivel elsősorban „hazabeszélt”, vagyis az otthoni politikai riválisai és a hazai közvélemény számára fogalmazott meg a magyar beállítékában (is) értelmezhető és a saját politikai pozíciója szempontjából (is) releváns üzenetet.

Játsszunk el a gondolattal, hogy ez mégsem így volt, hanem a nemzetpolitikában kevésbé otthonosan mozgó Grósz komolyan gondolta, amit mondott, vagy legalább is a kárpátaljai ukrán vendéglátói előtt tett kijelentéseit egy diplomatikus gesztusnak vagy a jövőbe fektető bizalomerosztó nyilatkozatnak szánta.

Néhány nappal Grósz látogatása után, április 8-ról 9-re virradó éjszaka került sor a Szovjetunió nemzeti-nemzetiségi konfrontációinak egy soron következő felvonására, a grúzai közbeszédben a „véres vasárnapként” is emlegetett tbilisi tragédiára, melynek gyökerei egy évszázados etnikai konfliktusra, a grúzok és abházok közötti ellentétekre vezethetők vissza. A peresztrojka által teremtett politikai pluralizmus feltételrendszerében és különösen az 1988 eleje óta húzódozó, és egyre eszkalálódó, ráadásul a Grúz SZSZK-hoz földrajzilag is közel játszódoó karabahi válság által keltett hullámok örvényében a Grúziához tartozó Abház Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság területén is felerősödtek az önállósulási törekvések.

1989. március 18-án az abházok Lihni településen egy népgyűlést tartottak, amelyen kinyilvánították az akaratukat a Grúz SZSZK-tól való elszakadás és a történelmi előzményekkel bíró önálló Abház SZSZK megalakítása iránt. Ezt a manifesztációt Grúzia-szerte ellendemonstrációk követték. Április 4-én grúz ellenzéki vezetők Zviad Gamszahurdia vezetésével Tbiliszi központjába hirdettek általános tömegtüntetést. Az SZKP moszkvai központjában eleinte abban bíztak, hogy a grúz és abház pártvezetők kétoldalú tárgyalásai útján rendezik a vitát, s ezzel csillapítani tudják a kedélyeket és konszolidálni tudják a helyzetet, ám a tbilisi tüntetés egyre radikálisabbá vált, az Abházia Grúziából való kiválása elleni protestálás Grúzia Szovjetunióból való kiválása melletti demonstrációvá alakult át, a tüntetők szovjet- és oroszellenes jelszavakat skandáltak, ellenkormány létrehozását jelentették be, s petíciót fogalmaztak meg az Amerikai Egyesült Államok kongresszusához. A Kremben úgy gondolták ezért, hogy a grúz pártvezetés a központi kormányzat segítségére nélkül már nem tudja mederben tartani a folyamatokat, ezért április 8-án a belügyi egységek beavatkozása mellett döntöttek.

Április 8-ról 9-re virradó éjjel a szovjet belügyi egységek körbevétek a mintegy tízezer főt számláló tömeget, s kiszorították azt a főváros központi teréről. Az akció alig több mint negyedórát tartott, közben a szovjet rendfenntartók könnygázt, gumibotot és egyéb kényszerítő eszközöket vetettek be, a szemtanúi beszámolók egyöntetűen azt emelték ki, hogy a rendőri erők szokatlanul durván és erőszakosan léptek fel a tüntetőkkel szemben. Az akció következtében 21 fő veszítette életét és 183 személy szorult kórházi kezelésre. A szovjet belügyi szervek brutalitása által kiváltott sokkhatás, majd azt követően a rendkívüli állapot bevezetése hosszú távon teljesen kontraproduktív volt: a grúz társadalom legszélesebb köreiben felerősödött a függetlenség eszméje, ami elsősorban a szovjetellenes grúz néprfrontos erők malmára hajtotta a vizet, ráadásul tovább eszkalálta a grúz–abház ellentéteket is.[53]

Annak idején, még 14 éves általános iskolás kamaszként láttam a magyar tévécsatornán az események után bemutatott, kamerával készített helyszíni felvételeket a tbilisi tragédiáról következményeiről. Egy életre a retinámba égett a kétségbeesett tömeg, a jajveszékélő emberek és a földre fektetett halottak látványa. Ha ezeket a képsorokat látta Grósz Károly, akkor rá kellett, hogy döbentsék, hogy a nemzeti kérdés nem oldható meg a szocializmus keretei között.

Dokumentumok[54]

1.

Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek a magyar–szovjet határforgalmi egyezmény életbe lépése utáni első hónap tapasztalatairól
Kijev, 1989. április 7.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Kijev, 1989. április 7.
Венгерской Народной Республики
93/SZT/1989
Készült: 4 példányban
Kapja: 2 példány Központ[55]
1 példány Nagykövetség Moszkva
1 példány Saját

Szigorúan titkos!
Tárgy: Egyszerűsített határátlépés
néhány tapasztalata

Várkonyi Péter elvtárs[56]
miniszter

Az egyszerűsített határátlépés rendszere 1989. március 1. óta van érvényben. A rendelkezések nyilvánosságra hozatala nagyon pozitív visszhangot váltott ki Kárpátalján, különösen a magyar lakosságban. Nagy örömmel fogadták és a magyar kormány érdeméért tartják számon, mert – úgymond – kicsikarta a szovjetek hozzájárulását. A szabadabb határátlépés bevezetésének politikai hatását megnövelte az a tény, hogy a csehszlovák vámintézkedések szigorításával szemben – amit nagyon barátságos lépésnek tartanak – Magyarország új lehetőségeket teremt az emberi kapcsolatok bővítésére.

A magyarországi utazás lehetőségének nagyon örülnek Kárpátalján, de rengeteg a panasz az átkeléssel kapcsolatos tortúra miatt. A leggyakoribb panaszok a következők:

- Csak egy hónapra adják ki a határátlépésre jogosító igazolványokat, ezért feleslegesen növelik a vele járó adminisztrációt.

- A hatóságok előírják, hogy a szovjet állampolgár melyik átkelőhelyen köteles visszatérni.

- Az „egyszerűsítés” nem terjed ki az adminisztrációra, vámvizsgálatra, ezért minden átkelőhelyen mindkét irányban hosszú sorok állnak, autós átkelés csak több órás várakozás után lehetséges. A szovjet fél osztályozza az utazókat, vagyis nem érkezés sorrendjében adminisztrálják őket, hanem aszerint, milyen járművel utaznak. Soronkívüliséget élvez a gyalogos, a kerékpáros és csak ha ilyen utas nincs, akkor foglalkoznak az autós utazóval.

- A határátlépés hosszúságának fő oka az, hogy az újonnan megnyitott átkelőhelyeken csak egy-egy vámos teljesít szolgálatot. A létszám növelése a szovjet oldalon feltétlenül szükséges, mert hiába dolgozik gyorsabban a magyar fél, az utasok kénytelenek várakozni.

- A konzuli főosztály megállapodása szerint az átkelés reggel 8 és délután 18 óra között lehetséges moszkvai idő szerint. Úgy gondolom, hogy ezen is kellene változtatni, mert 18 óra a Kárpátalján délután 4 órát jelent, ami arra kényszeríti az utazókat, hogy már a délután közepén térjenek haza.

A határátlépés megkönnyítésének népszerűségét mutatja az a tény, hogy március hónapban 116.000 átkelésre került sor. A két fél részvétele azonban nagy eltérést mutat: a szovjet állampolgárok száma körülbelül 10-szer nagyobb a magyarokénál.

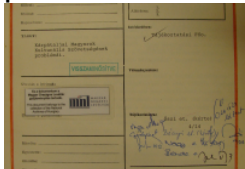
Az egyszerűsített határátlépés bevezetésének nagyon kedvező politikai értékelése könnyen az elégedetlenség forrásává válhat, ha a határ mindkét oldalán állandósult zsúfoltságot nem szüntetjük meg minél hamarabb.

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

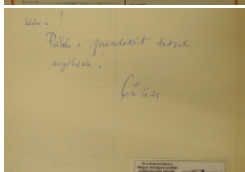
A dokumentum jelzete: HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-3-001954. (85. doboz) – Gépelt eredeti.

2.

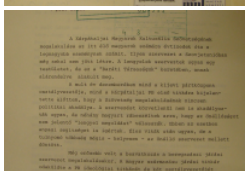
Páldi András kijevi főkonzul jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének problémáiról

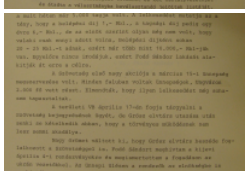
[4]

[5]

[6]

[7]

[8]

[Tovább a galéria oldalára](#) [9]

Kijev, 1989. április 7.

Az irat jelzete: HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-7-001955. (1989/86. doboz)

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
94/SZT/1989

Készült: 4 példányban

Kapja: 2 példány Központ

1 példány Nagykövetség Moszkva

1 példány Saját

Szigorúan titkos!

Kijev, 1989. április 7.

Tárgy: Kárpátaljai Magyarok

Kulturális Szövetségének problémái

Várkonyi Péter elvtárs
miniszter[57]

A Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének megalakulása az itt élő magyarok számára évtizedek óta a legnagyobb eseménynek számít.[58] Ilyen szervezet a Szovjetunióban még sehol sem jött létre.[59] A lengyelek szerveztek ugyan egy testületet, de ez a „Baráti Társaságok” keretében.[60] annak alárendelve alakult meg.

A múlt év decemberében mind a kijevi pártközpont osztályvezetője, mind a Kárpátaljai PB[61] első titkára kijelentette előttem, hogy a Szövetség megalakulásának nincsen politikai akadálya. A szervezést közvetlenül nem is akadályozták ugyan, de néhány magyart rábeszéltek arra, hogy az önállóságot nem jelentő „lengyel

megoldás" válasszák. Ebben az esetben anyagi segítséget is ígértek. Éles viták után ugyan, de a túlnyomó többség mégis – helyesen – az önálló szervezet mellett döntött.

Még erősebb volt a beavatkozás a Beregszászi járási szervezet megalakulásakor. A magyar származású járási titkár[62] odaküldte a PB ideológiai titkárát[63] és két osztályvezetőjét[64] és átadta a választmányba bevezetendő jelöltek listáját. A Szövetség elnöke – Fodó Sándor[65] – elutasította ezt a régimódi beavatkozást. A résztvevők szavazata eredményeként nem kerültek be a választmányba az első titkár legfőbb jelöltjei.

Veress Gábor nem nyugodott bele, ezért egy hét múlva összehívta a választmányt és azt követelte, hogy oszlassák fel magukat. A kompromisszum az lett, hogy ideiglenes választmányként tekintették magukat, amit akkor véglegesítenek majd, ha a falvakban is megalakulnak a szervezetek.

A falusi, a városi szervezetek sorra alakulnak meg, a múlt héten már 5.000 tagja volt. A lelkesedést mutatja az a tény, hogy a belépési díj 1 rubel, a tagsági díj pedig egy évre 6 rubel, de az elnök szerint olyan még nem volt, hogy valaki csak ennyit adott volna. Belépési díjként sokan 20-25 rubelt adnak, ezért már több mint 10.000 rubeljük van. Egyelőre nincs irodájuk, ezért Fodó Sándor lakását alakítják át erre a célra.

A Szövetség első nagy akciója a március 15-i ünnepség megszervezése volt. Minden faluban voltak ünnepségek, Ungváron 2.000 fő vett részt. Elmondták, hogy ilyen lelkesedést még sohasem tapasztaltak.

A területi VB[66] április 17-én fogja tárgyalni a Szövetség bejegyzésének ügyét, de Grósz elvtárs utazása után senki se kételkedik abban, hogy a törvényes működésnek nem lesz semmi akadálya.[67]

Nagy örömet váltott ki, hogy Grósz elvtárs beszéde foglalkozott a Szövetséggel is. Fodó Sándort meghívtam a kijevi április 4-i rendezvényekre és megismerttem a fogadáson az ukrán vezetőkkel. Az ünnepi ülésen a rendezők az elnökségbe is meghívták.

Fodó Sándor az egyetem magyar tanszékén előadó tanár. Magyarorságot hirdető, másokért dolgozni és tenni kész, lelkes ember. Elsősorban ez az oka annak, hogy lényegében ellenszavazat nélkül választották elnöké egy 500 fős gyűlésen. Hozzáteszem azonban, hogy nincs – nem is lehetett – vezetői gyakorlata, és egyike a Kárpátalján gyakori forrófejű magyaroknak.

Úgy gondolom, hogy a tanév vége után meg kellene hívni Magyarországra a Szövetség néhány vezetőjét, nemcsak ismerkedés, hanem programjuk megbeszélése, esetleges segítségnyújtás módozatainak egyeztetése céljából. Az ilyen meghívás emelnie tekintélyüket Kárpátalján mind a helyi vezetők, mind a magyarság előtt.[68]

Páldi

(dr. Páldi András)[69]
főkonzul

A dokumentum jelzete: HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-7-001955. (86. doboz) – Gépelt eredeti.

3.

Páldi András kijevi főkonzul feljegyzése Major László,[70] az MSZMP szövívője számára az ungvári magyar konzulátus létrehozásának lehetőségéről *Kijev, 1989. április 10.*

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное консульство

Szigorúan titkos!
Kijev, 1989. április 10.
Венгерской Народной Республики
teendőkre[71]

Tárgy: Néhány javaslat Grósz elvtárs kárpátaljai látogatása utáni

Grósz elvtárs látogatása a kárpátaljai magyarok körében óriási hatású volt. Nemcsak azért, mert magyar vezető még nem járt ott, hanem inkább azért, mert a látogatásban a velük való törődés világos kifejezését látták. Beregszász utcáin több ezer ember várta a delegációt, pedig a hivatalos szervek nem mondták meg az érkezés időpontját. Grósz elvtársat olyan ünneplésben részesítették, ami minden várakozást felülmúlt.

E rövid látogatás elismerése volt annak, hogy az utóbbi két évben Kárpátalján jelentős haladás ment végbe a gláznoszty alkalmazásában. A magyarság helyzete javult, kollektív és egyéni jogaik szaporodtak, az anyaországgal való kapcsolatuk erősödött. A látogatás, az eddigi eredményekre építve, kiindulópontja lehet átgondolt és aktív kárpátaljai nemzeti politikának. Úgy gondolom, hogy a jelenlegi kedvező politikai légkört kihasználva és azt továbbfejlesztve, két lépést kellene most tenni. Javasolom, hogy létesítsünk Ungváron konzulátust és hívjuk meg magyarországi látogatásra V[italij] Maszolt, az Ukrán Köztársaság miniszterelnökét.[72]

1.) Az ungvári konzulátus felállításának gondolatát hivatalosan H[enrih] Bandrovskij, a területi PB első titkára vetette fel 1988. november végi találkozáson. November 28-i jelentésében javasoltam, hogy kezdjünk tárgyalásokat a kérdésről. Azóta a megindult egyszerűsített határátlépési forgalom még inkább indokolja a döntés meggyorsítását.[73]

A lengyelek Lvovban állítottak fel úgynevezett konzuli pontot, ami a kijevi főkonzulátus részeként működik. A csehszlovák főkonzulátus egyik konzulja havonta két napot tölt Ungváron és intézi a szűken vett konzuli ügyeket.

Véleményem szerint, nekünk állandóan a helyszínen tartózkodó kiküldöttre, konzulra lenne szükségünk. Olyanra, aki a klasszikus konzuli feladatok elvégzésén túl járatos a határmenti gazdasági kapcsolatok jogi és közgazdasági kérdéseiben, aki képes segítséget nyújtani mindkét oldal vállalatának a partnerek megtalálásában, információk nyújtásában stb.

Az állandó jelenlét lehetőségeket nyújtana a helyi hatóságokkal való kapcsolat kiépítésére és a magyar szervezetekkel, azok vezetőivel, tagságával való együttműködés szervezésére.

A növekvő határmenti személyforgalom konzuli teendőit is csak helyben lakó konzul végezheti el.

Nagy jelentőségűnek tartom azt a politikai előnyt, amit egy kárpátaljai konzulátus, vagy konzuli képviselő felállítása jelent. Ez a tény újra felhívna a nemzetközi közvélemény figyelmét a konzulátust hatalmi szóval, egyoldalúan megszüntető román magatartás elszigetelésére.[74] Egyúttal a Szovjetunió olyan gyakorlati lépést tenne a konzulátus megnyitásának engedélyezésével, ami a magyar álláspont mellett kiállást is jelentené.

Az Ungváron működő konzul a kijevi főkonzulátushoz tartozna. Számára 3 vagy 4 szobás lakást kellene bérelni, és az egyik szobáját irodaként használhatná. Olyan konzult kellene kiküldeni, akinek felesége ellátna a titkárnői teendőket. (Megjegyzem, hogy egy 120 m²-es lakás bérletéért egész évre Kijevben 5200 rubelt kell fizetnünk.)

Úgy gondolom, hogy megfelelő előkészület után, az ősz elejére, az ungvári konzuli szolgálat felállítható lenne.

2.) Javasolom, hogy hívjuk meg V. Maszol miniszterelnököt magyarországi látogatásra. Indokaim a következők:

- A kárpátaljai magyarok Ukrajnában élnek. A velük való kapcsolatunk lehetőségei, a magyarokat érintő ukrán nemzeti politikai kérdései Kijevben dőlnek el. Nem erősíthetjük kapcsolatainkat a kárpátaljai magyarsággal, ha nem vesszünk tudomást az ukrán kormányról. Márpedig hosszú évek óta egyetlen magyar vezető sem járt Kijevben (1985-ben Marjai elvtárs).[75]

- Az ukrán nemzeti tudat erősödése, a köztársaságok önállóságának növekedése megérlette az ukrán vezetőkben azt az elgondolást, hogy Ukrajna nemzetközi kapcsolataiban is némi önállóságot kellene mutatni. Ahogy táviratomban már jeleztem,[76] Grósz elvtárs kárpátaljai utazását azért is üdvözölték, mert ennek a nyitáshoz az időszerűségét látták benne. Elmondták, hogy nem szeretik, ha a külföldi vendég moszkvai tárgyalásai után látogat Kijevbe. Ők olyan felsőszintű látogatásokat akarnak, amelyek közvetlenek, Moszkvától függetlenek. Ezért megy hamarosan a miniszterelnök Bulgáriába.

- Ukrajna a szomszédunk, vele bonyolítjuk le a szovjet áruforgalom csaknem felét. Ebben az évben kereskedelmi képviselőt létesítettünk Kijevben, mert vállalatunk az ukrainai együttműködésben látunk még kiaknázatlan lehetőségeket.

- Nagyon nagy az érdeklődés az ukrán vezetők között a magyarországi politikai folyamatok iránt. A látogatás segítené az esetleges félreértések tisztázását.

A kölcsönös tájékoztatón túl lenne elegendő közös téma, amit a megbeszélés napirendjére lehetne tűzni: gazdasági együttműködés, kishatármenti forgalom; egyszerűsített határforgalom tapasztalatai; a magyarok helyzetében bekövetkezett változások és újabb javaslatok; konzuli szolgálat felállítása Ungváron; együttműködés az ENSZ-ben, a nemzetközi politikában.

E két javaslatot azért tartom fontosnak, mert megvalósulásuk fenntartaná és tovább lendítené a Grósz elvtárs látogatásával kialakult kedvező légkört és felsőszintű kapcsolatokat, erősítené jelenlétünket a kárpátaljai magyarok között.

Páldi

(dr. Páldi András)
főkonzul

A dokumentum jelzete: HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1990-IV-145-114-001623. (71. doboz)[77] – Gépelt eredeti.

4.

Páldi András kijevi főkonzul levele Őszi István külügyminiszter-helyettesnek magyar konzulátus felállításáról Ungváron *Kijev, 1989. április 10.*

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa[78]
Генеральное консульство
Венгерской Народной Республики
003/1/SZT/1989.

Kijev, 1989. április 10.

Kedves Őszi Elvtárs! [79]

Kárpátaljai beszélgetésünk során Major elvtárs arra kért, hogy az ungvári konzulátus felállítására vonatkozó javaslatunkat küldjem meg neki. [80] Mivel neked is tartoztam egy ilyen javaslattal, mellékelten megküldöm ugyanazt a szöveget, [81] megtoldva egy másik elgondolással is. [82]

Üdvözzel:

Páldi
(dr. Páldi András)
főkonzul

A dokumentum jelzete: HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-1989-IV-145-1-4104. (59. doboz) [83] – Gépelt eredeti.

5.

Várkonyi Péter külügyminiszter átírta Németh Miklós miniszterelnöknek magyar konzuli szolgálat felállításáról Ungváron Budapest, 1989. április 10.

A Magyar Népköztársaság Külügyminisztere

Németh Miklós elvtársnak, [84]
a Minisztertanács elnöke
Budapest [85]

Kedves Németh Elvtárs!

Mellékelten tájékoztatásodra küldöm feljegyzésünket a magyar konzuli szolgálat bevezetéséről Ungváron.

Budapest, 1989. április 10.

Elvtársi üdvözzel:
Várkonyi Péter
(Dr. Várkonyi Péter)

Melléklet

A Külügyminisztérium I. Területi Főosztályának tájékoztató feljegyzése az ungvári magyar konzuli szolgálat bevezetésének lehetőségéről Budapest, 1989. április 7.

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztály
344/1.

Titkos!
Készült: 3 példányban
Kapja: 1.) Várkonyi elvtárs
2.) Őszi elvtárs
3.) Saját

Tárgy: Magyar konzuli szolgálat bevezetése Ungváron

Feljegyzés [86]

Az elmúlt évben Csehszlovákia kijevi főkonzulátusa rendszeres konzuli szolgálatot vezetett be Ungváron. A kijevi csehszlovák főkonzul vagy a főkonzulátus képviselője havonta Ungvárra utazik és helyben végzi el a folyamatban lévő ügyek elintézését. A csehszlovák konzuli szolgálat bevezetését az ukrájnai lapokban jelentették be és népszerűsítették.

Hasonló gyakorlat bevezetését javasolta a múlt év őszén H[enrih] Bandrovskij megyei párt első titkár [87] Páldi András kijevi főkonzulunknak és ilyen értelmű javaslatot tettek felénk a szovjet MID [88] különböző szintű képviselői is.

A két ország közötti határmenti gazdasági, kulturális és turisztikai együttműködés erősödése, az emberi kapcsolatok fejlődése szükségessé teszi magyar konzuli szolgálat beindítását a Kárpátalján. /A konkrét kérdések és a működés feltételeinek tisztázására kijevi főkonzulunk megbízást kapott. [89]

A szolgálat beindításakor kijevi főkonzulátusunk küldené ki képviselőjét havonta /vagy kéthetente/ Ungvárra a folyamatban lévő konzuli ügyek, a területen élő magyarság ügyeinek és a növekvő utasforgalommal kapcsolatos kérdések intézésére.

A konzuli szolgálat bevezetésének második szakaszában /gyakrabban és esetleg/ Magyarországról utazna ki konzuli képviselő a jelzett feladatok ellátására.

A konzuli szolgálat Ungváron történő beindítását az év második negyedében látjuk megvalósíthatónak.

Budapest, 1989. április 7.

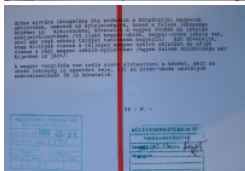
A dokumentum jelzete: HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-1989-IV-145-1-4104. (59. doboz) [90] – Gépelt eredeti.

6.

Páldi András kijevi főkonzul rejtjeltávirata a Külügyminisztériumnak a kárpátaljai magyarság aktivitásának erősödéséről

[10]

[11]

[Tovább a galéria oldalára](#) [12]

Kijev, 1989. május 30.

Az irat jelzete: HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-2-002591. (1989/84. doboz)

KÜM Távközlési Osztály
Nagykövetség Azonosító:
Kiev KEV20381

Rejtjeltávirat
Érkezett:
89. 05. 30. 14:05

Szigorúan titkos!
Készítette: UN
Ellenőrizte:

Grósz elvtárs látogatása óta erősödik a kárpátaljai magyarok aktivitása, nemcsak az értelmiségiek, hanem a falvak lakossága körében is. Aláírásokkal követelik a vegyes óvodák és iskolák széjjelválasztását (30 ilyen magyar–ukrán, magyar–orosz iskola van, ahol már csak néhány tárgyat tanítanak magyarul). [91] Azt követelik, hogy állítsák vissza a teljesen magyar nyelvű oktatást és adják vissza a magyar iskolaépületeket (egyes falvak küldöttsége már Kijevben is járt).

A magyar vezetőség nem tudja eleve elutasítani a kérést, mert az ukrán lakosság is egyetért vele, sőt az orosz–ukrán osztályok szétválasztását ők is követelik.

Lásza: I. Területi Főosztály vezetője [92]

– 59 – P[áldi] –

A dokumentum jelzete: HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-2-002591. (84. doboz) – Gépelt másolat.

- [1] Lásd a forrásközlemény 1. részét. SERES ATTILA: „A nemzeti kérdés sikeresen megoldható a szocializmus keretei között” – Ukrán és magyar levéltári dokumentumok Grósz Károly 1989. április 3-i kárpátaljai körútról – I. rész. *ArchívNet*, 2023. 2. sz. - <https://www.archivnet.hu/a-nemzeti-kerdes-sikeresen-megoldható-a-szocializmus-keretei-kozott-ukran-es-magyar-leveltari> ^[13] (utolsó letöltés: 2023. június 27.)
- [2] Páldi András jelentése a Henrih Bandrovskijjal folytatott megbeszéléséről. Kijev, 1988. november 28. Magyarország, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Az államigazgatás felsőbb szervei, Külügy, Külügyminisztérium, TÜK-iratok, 1990-IV-145-27. tétel, 001624/1/1990. szám, (1990/76. doboz). HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1990-IV-145-27-001624/1/1990. (76. doboz).
- [3] A Minisztertanács 20/1986. (V. 22.) számú rendelete a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormánya között, a határméi településeken lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről szóló, Moszkvában, 1985. augusztus 1-én aláírt egyezmény kihirdetéséről. *Magyar Közlöny*, 1986. május 22. 519–522.
- [4] Páldi jelentése a Külügyminisztériumnak. Kijev, 1989. szeptember 14. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-9-003659. (86. doboz).
- [5] Páldi feljegyzése Horn Gyula külügyminiszternek Szűrös Mátyás kárpátaljai látogatása során felvetendő kérdésekről. Kijev, dátum nélkül. (1989. október 13. előtt.) HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-13-003861. (83. doboz).
- [6] A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának szóbeli jegyzéke a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Budapesti Nagykövetségéhez az Ungvári Magyar Főkonzulátus felállításáról. Budapest, 1989. november 9. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-114-003726/5. (83. doboz). Az Ungvári Magyar Főkonzulátus mint önálló konzuli képviselő, 1993. június 2-án nyílt meg. Lásd: Magyar főkonzulátus Ungváron. *Magyar Hírlap*, 1993. június 3. 2.
- [7] CSANÁDI GYÖRGY: Grósz Károly, az MSZMP Központi Bizottságának főtájkára városunkba látogatott. *Vörös Zászló*, 1989. április 6. 1.
- [8] Grósz Károlyal Kárpátalján. *Kelet-Magyarország*, 1989. április 5. 3.
- [9] Hárs Gábornak, a Művelődési Minisztérium osztályvezetőjének feljegyzése a Kelemen Elemér művelődési miniszterhelyettes által vezetett delegáció 1989. augusztus 29–30-i kárpátaljai látogatásáról. Budapest, 1989. szeptember 12. Magyarország, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az államigazgatás felsőbb szervei, Külügy, Külügyminisztérium, Általános iratok, 1989-IV-145-1. tétel, 4318/2/1989. szám, (1987/59. doboz). HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-1989-IV-145-1-4318/2. (59. doboz). A feljegyzést az érkeztető bélyegző tanúsága szerint 1989. szeptember 19-én iktatták a Külügyminisztériumban a 4318/2/1989. számon. Az ügyirat 1989-IV/145-1-es tételszámon sorolták be az irattárban, ennek ellenére az akta az 1987. év sorozatában található meg az MNL OL-ben.
- [10] CSANÁDI GYÖRGY: *Sorsfordító erők sodrásában. Fejezetek Beregvizdék történelmi múltjából*. Ungvár, 2004, 295.
- [11] Páldi összefoglaló jelentése a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Kijev, 1988. január 26. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1988-IV-147-27-00542/2. (97. doboz).
- [12] Páldi jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek. Kijev, 1988. május 10. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1988-IV-145-147-00621/1. (96. doboz).
- [13] Boros Róbertnek, a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya vezetőjének feljegyzése Stark Antal államtitkár számára. Budapest, dátum nélkül. (1989. április 14. előtt.) HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-1989-IV-145-1-4318/1. (109. doboz).
- [14] Olenyenko a novemberi budapesti látogatása során találkozott Kazimír Károlyal, a Színház- és Filmművészeti Főiskola rektorával is. MEDVE: Ukrán–magyar kulturális egyezmény. Magyar színházakat képeznek Kijevben. *Magyar Hírlap*, 1989. november 23. 6. A főiskola 1989/1990-es évfolyamára felvételt 16 magyar nemzetiségű hallgatója mellett az 1987/1988-as tanévtől a főiskola rendezői szakán már másoddiplomásként Kijevben tanult Vidnyánszky Attila. Rajta kívül még egy magyarul beszélő oktatója is volt a főiskolának. HUSZÁR ORSOLYA: Fellegjárók. Kivonatok a Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház történetéből és művészetéből. *Pro Minoritate*, 2010. 4. sz. 75.
- [15] Lásd a 2. sz. dokumentumot.
- [16] A beszédet teljes terjedelemben közölte a *Kárpáti Igaz Szó*. A vonatkozó részlet: „A múlthoz képest összehasonlíthatatlanul több a magyar szó a sajtóban, a könyvkiadásban. Korszerűsödik és bővül a Kárpáti Igaz Szó arculata, nő befolyása. Annak is nagyon örülünk, hogy hosszú évtizedek erőfeszítése nyomán megalakult a Magyarok Kulturális Szövetsége. Hungarológiai Központ jött létre, s az ungvári egyetemem most már magyarul is lehet felvételi vizsgát tenni – hogy csak néhányat említsék az elmúlt időszak fontos fejleményeiből”. Lásd: Testvéri barátság és együttműködés. Grósz Károly kárpátontúli tartózkodásáról. Grósz Károly beszéde. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. április 5. 1–2.
- [17] A határozat szövegét lásd: *A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények, adatok 1989–1993*. Szerkesztette: DUPKA GYÖRGY. Ungvár–Budapest, 1993, 100.
- [18] Közéleti hírek. *Magyar Nemzet*, 1989. május 10. 4.
- [19] Megjelent: *A KMKSZ történetéből*. I. m. 88.
- [20] Siklós Péter feljegyzése a KMKSZ delegációja magyarországi látogatásának előkészítéséről. Budapest, 1989. június 21. HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-1989-IV-145-7-6710. (112. doboz).
- [21] Erre lásd a forrásközlemény 1. részét. *ArchívNet*, 2023. 2. sz.
- [22] Császár István: „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme. In: *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Főszerkesztő: CSATÁRY GYÖRGY. Beregszász–Ungvár, 2021, 594.
- [23] FEDINEC CSILLA: *Fejezetek a kárpátaljai magyar köztudat történetéből (1938–1991)*. Budapest, 1999, 62.
- [24] Császár István: A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei. In: *Kárpátalja története*. I. m. 600.
- [25] Erre bővebben lásd az alábbi kötet tanulmányait, interjúit és dokumentumait: „A 72-es Beadvány”. *Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60–'70-es években a Szovjetunióban. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczy Tivadar Intézetének konferenciakötete*. Szerkesztette: DARCSI KAROLINA – DOBOS SÁNDOR. Ungvár, 2013.
- [26] A magyar nyelvű felvételi vizsgák lehetővé tételét eredetileg egy nagybereg középiskolai tanár, Polczer Endre kezdeményezte még 1971-ben. A Szovjetunió Oktatásügyi Bizottságának határozata értelmében annak engedélyezték a magyar nyelvű felvételést az Ungvári Állami Egyetemre, aki azt egyénileg kérvényezte. Am ez az egyetem részéről nem vált szabállyá, mert aki nem írta meg a kérvényt, mert például nem tudott erről a lehetőségéről, annak továbbra is csak oroszul vagy ukránul lehetett felvételi vizsgát tennie. SZAMBOROVSKYKNÉ NAGY IBOLYA: A köztudat brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982). In: *Kárpátalja története*. I. m. 616–617.
- [27] Az 1970-es évek második felében S. Benedek András irodalomtörténész, Balla Gyula költő, kritikus, majd 1977-ben, nem sokkal a halála előtt Kovács Vilmos is áttelepedett Magyarországra. Császár: A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei. I. m. 610–612.
- [28] A KÜM I. Területi Főosztályának tájékoztató feljegyzése az MSZMP KB számára a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Budapest, 1988. április 28. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1988-IV-145-28-00542/3. (97. doboz).
- [29] Páldi jelentése Várkonyinak 1987. március 18–23. közötti kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1987. április 6. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1987-IV-145-147-002423. (126. doboz).
- [30] Páldi jelentése a Külügyminisztériumnak 1988. január 14–19. közötti kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. január 22. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1988-IV-145-147-00621. (96. doboz).
- [31] Páldi összefoglaló jelentése a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Kijev, 1988. január 26. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1988-IV-145-27-00542/2. (97. doboz).
- [32] Császár: „Édes élet” szovjet módra. I. m. 595–596.
- [33] Páldi jelentése a Külügyminisztériumnak 1988. január 14–19. közötti kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. január 22. Loc. cit.
- [34] Páldi jelentése Szabó János 1987. december 20–21-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. január 6. HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-1988-IV-145-1-554. (87. doboz).
- [35] SZAMBOROVSKYKNÉ NAGY IBOLYA: „A látszat, és ami mögötte volt”. Az oktatáspolitikai irányvonalai a Szovjetunióban az 1960–70-es években. In: „A 72-es Beadvány”. I. m. 49–50.
- [36] FEDINEC: i. m. 86.
- [37] Páldi összefoglaló jelentése a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Kijev, 1988. január 26. Loc. cit.
- [38] Mayer Rita főelőadó tájékoztató feljegyzése a Pusztai Ferenc miniszterhelyettes vezette kulturális delegáció 1989. március 30–31-i kárpátaljai látogatásáról. Budapest, 1989. április 14. HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-1989-IV-145-1-4318/1. (109. doboz).
- [39] Lásd erre az MSZMP központi orgánumban megjelent tudósítást: Örmény nacionalisták megmozdulása az Azerbajdzsáni SZSZK-ban. SZKP KB: Következetes, lenini nemzetiségi politikát. *Népszabadság*, 1988. február 24. 2.
- [40] Lásd erre például DUNAI PÉTER: Örmények és azerbajdzsánok. *Népszabadság*, 1988. március 5. 10.; A karabahi események háttere. *Népszabadság*, 1988. április 5. 3.; MIKLÓS GÁBOR: Karabah. *Népszabadság*, 1988. április 6. 4.
- [41] Lásd: SERES ATTILA – KŐSZEI MARGIT – BOTTLIK ZSOLT: *A karabahi konfliktus árnyékában*. Budapest, 2022, 116–158.
- [42] WAAL, THOMAS: *Black Garden. Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York–London, 2003, 70.
- [43] CORNELL, SVANTE: *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Uppsala, 1999, 21.
- [44] SERES – KŐSZEI – BOTTLIK: i. m. 128.
- [45] DUNAI PÉTER: Továbbra is feszült a helyzet Sztjepanakertben. Szaharov levele Gorbacsovhoz. Bírálat az események sajtójáról. *Népszabadság*, 1988. március 31. 2.
- [46] Páldi jelentése Őszi István külügyminiszter-helyettesnek 1988. november 23–25-i kárpátaljai látogatásáról. Kijev, 1988. november 28. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1990-IV-145-27-001624/1. (76. doboz).
- [47] Páldi jelentése Horn Gyulának a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Kijev, 1989. október 24. HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-2-002591/3. (84. doboz).
- [48] Erre lásd a forrásközlemény 1. részét. *ArchívNet*, 2023. 2. sz.
- [49] Lásd erre például a 6. sz. dokumentumot.
- [50] Nem tudni, ez önkritika vagy álszerűség volt-e a részéről, a *Kelet-Magyarországnak* adott interjújában mindenesetre ekként fogalmazott erről: „Megható pillanatot szerzett a fogadtatás, a ragaszkodás, amellyel körülvettek, de amelyről tudom, hogy nem a személynek, hanem a magyar népnek és a Magyar Népköztársaságnak szól.” KOPKA JÁNOS: A pártfőtájkára válasza a Kelet-Magyarországnak. Szabolcs-Szatmár jövőjéről, a lakosság, a párttagság közérzetéről, a felelősségvállalásról és kárpátaljai találkozásairól. *Kelet-Magyarország*, 1989. április 5. 3.

- [51] Riba András László kiváló monográfiájában rámutat, hogy már 1989 elejére megváltozott a kormány politikai pozíciója mind a párt, mind az Országgyűlés viszonyában. Az 1988-ban végrehajtott átalakításokkal sikerült „biztonságos” távolságba pozicionálni egymástól a hatalmi intézményeket, a kormány önálló, végrehajtói jogkörrel rendelkező hatalmi centrummá vált, sőt, a politikai súlypont is áthelyeződött az oldalára. RIBA ANDRÁS LÁSZLÓ: *Hatalomtechnika a pártállam végőráiban (1987–1989)*. Budapest, 2021, 142. Ez lehetővé tette azt is, hogy a társadalom jelentős része a kormányt már ne az MSZMP részeként értelmezze. Uo. 195.
- [52] Erre lásd a forrásközlemény I. részét. *ArchívNet*, 2023. 2. sz.
- [53] Az 1989. március-áprilisi grúziai eseményekre részletesen lásd: ANATOLIJ SZOBCSAK: *Tbilisszkij izlom ili krovavoe voszkreszenyje*. Moszkva, 1993. A Szovjetunió Népi Küldötteinek Első Kongresszusa Anatolij Szobcsak (1937–2000), a Szovjetunió népi küldötte, későbbi leningrádi tanácselnök és szentpétervári polgármester vezetésével különbizottságot állított fel a tibiliszi események kivizsgálására. A grémium által elvégzett adatgyűjtés szerint sokan a tömeg összehívásának miatti haltak meg, amikor a rendőrök kiszorították a tüntetőket a térről.
- [54] A dokumentumok eredeti tagolásán és szövegváltoztatásán nem változtattam. A gyakori és jellemző helyesírási hibákat, valamint az értelemzavaró központozást automatikusan kijavítottam, azonban néhány különösen feltűnő elírást, nyelvi, szerkesztési hibát meghagytam, erre külön lábjegyzetben hívtam fel a figyelmet. A betoldásokat, kézírással utólag bejegyzett szövegrészeket, záradékokat, továbbá az eredeti aláírásokat, kézjegyeket kurvizáltam. A gyakori rövidítéseket (például elvt. – elvtárs) automatikusan feloldottam, a személyneveknél a rövidítés feloldását szögletes zárójellel jelzem. A sorozatban két kijevi főkonzulátusi jelentés azonos dátumú (1. és 2. sz. dokumentum), ebben az esetben a közlés sorrendjét az iktatószámok sorrendje határozta meg.
- [55] Az akta előlapján április 14-i dátumú ügyviteli utasítás és a kiszignált tisztviselők nevei olvashatók az érintettek szignójával: „Tájékoztatásra: Őszi elvtárs (kérté) Őszi IV. 21 – Sztankovics elvtárs Sztankovics – Kupper elvtárs Kupper”.
- [56] Várkonyi Péter (1931–2008) politikus, diplomata. 1969–1980 között miniszterhelyettesi, majd államtitkári rangban az MNK Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatalának elnöke, 1980–1982-ben a Népszabadság főszerkesztője, 1982–1983-ban az MSZMP KB titkára. 1983. július 8-tól 1989. május 10-ig külügyminiszter.
- [57] Az akta belvívén gépelt szöveg: „Tájékoztatási Főosztály: Kérjük megküldeni Andics, Szokai, Tabajdi és Pusztai elvtársaknak. 4/17. Kiss [János].” Alatta kézírással: „Megküldtük 1989. IV. 17. Sz.” Alatta Szokai Imre bejegyzése kézírással: „Kiss elvtárs! Páldi elvtárs javaslatát tartsuk nyilván! Szokai IV. 21.”
- [58] Helyesen: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. A KMKSZ 1989. február 26-án alakult meg Ungváron. Elnöke Fodó Sándor egyetemi tanár, felelős titkára Dupka György költő, író lett. A KMKSZ alapítólevelének és első alapszabályának teljes szövegét közli: BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: Ez hát a hon... *Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged, 1991, 214–223. Illetve: *A KMKSZ történetéből*. I. m. 90–99.
- [59] Ez téves állítás. 1988. október 15-én a Leningrádi terület Tajci falujában a Leningrádi területen, illetve Karélia déli részén élő, keleti finn dialektusokat beszélő ingermanlandi finnek kulturális hagyományainak ápolása céljából egy társadalmi szervezetet hoztak létre. Ez is egy alulról jövő kezdeményezés volt. A Leningrádi Területi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1989. január 30-án bejegyezte az Inkerin Liitto (Ingermanlandi Szövetség) nevű egyesületet. Első elnöke Paavo Parkkinen volt.
- [60] Az 1958. február 17–18-án Moszkvában létrehozott Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége nevű propagandaszervezetről van szó, amelynek feladatkörébe tartozott a Szovjetunióban bejegyzett nemzetközi baráti társaságok, így például a Szovjet–Magyar Baráti Társaság vagy a Szovjet–Lengyel Baráti Társaság tevékenységének központi koordinációja, a működési feltételeik biztosítása.
- [61] Vagyis: pártbizottság.
- [62] Vagyis: Veress Gábor (1932–2010) kárpátaljai magyar újságíró, pedagógus, az UKP funkcionáriusa. 1964-től 1990-ig az UKP Beregszászi Járási Bizottságának funkcionáriusa, 1964–1965-ben a pártkabinet vezetője, 1965-től az ideológiai nevelő munka kérdéseivel foglalkozó titkár, majd 1973-tól 1990-ig a pártbizottság első titkára. 1990. május 3-án váltották le tisztségéből, menesztése után a Beregszászi Járási Tanács Nemzetiségi és Migrációs Főosztályának vezetője lett 1995. júniusig.
- [63] Minden bizonnyal Sztepan Mihajlovics Turjanicáról (1935–2014), az UKP funkcionáriusáról van szó. A Munkácsi járáshoz tartozó Beregsárréten született. 1975–1983-ban az UKP Szolyvai Járási Bizottságának első titkára, 1983–1986-ban a területi PB agitációs és propaganda osztályának vezetője, majd 1986. március 7-től 1990. május 12-ig az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának ideológiai munkáért felelős titkára. 1993–2000-ban az Ukrán Köztársaság Külügyminisztériuma kárpátaljai regionális irodájának vezetője.
- [64] Nem tudtam megállapítani, hogy kikről van szó.
- [65] Fodó Sándor (1940–2005) kárpátaljai magyar irodalmár, nyelvész, egyetemi tanár, politikus. 1967–1972-ben az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének előadója, nyelvészetet, néprajzot és irodalomtörténetet tanított. A Szovjetunió legfelsőbb pártvezetéséhez címzett, több mint ezer aláírással aláírtam, a magyarság jogainak védelmében íródott 1972-es, úgynevezett „második beadvány” után elbocsátották az ungvári egyetemről. A tartui egyetemen kapott állást, majd visszatért Kárpátaljára, ahol korrektorként dolgozott a Kárpáti Igaz Szónál. A politikai légkör enyhülésével ismét egyetemi tanárként dolgozhatott. 1989. február 26-tól 1996. március 30-ig a KMKSZ elnöke, haláláig a KMKSZ tiszteletbeli elnöke.
- [66] Vagyis: a Kárpátontúli Terület Tanácsának Végrehajtó Bizottsága.
- [67] Erre lásd a bevezetőt.
- [68] Erre lásd a bevezetőt.
- [69] Páldi András (1927) közgazdász, diplomata. 1977–1982-ben követtanácsos a moszkvai nagykövetségen, majd 1983–1986-ban a KÜM Gazdaságpolitikai Főosztályának osztályvezetője. 1986. július 7-től 1992. március 21-ig főkonzul, a Kijevi Főkonzulátus vezetője, 1992. március 21-től november 10-ig nagykövet, a Kijevi Nagykövetség vezetője.
- [70] Major László (1944–2008) újságíró, diplomata. Az MSZMP szervezeti struktúrájában létrehozott pártszóvivői tisztséget töltötte be 1988. július 14-től 1989. október 6-ig, ebben a minőségében ő volt a párt első és utolsó szóvivője. 1990–1994 között Magyarország Buenos Aires-i nagykövete.
- [71] A jelentés fejlécén több kézírásos bejegyzés olvasható. A lap tetején, a bal szélén: „Lásza Kiss János elvtárs. Őszi IV. 27.” Mellette: „Egyetértek – Javaslom Németh Miklós elvtársnak is megküldeni. [Innen: olvashatatlan mondatrész – S. A.]”. Ezek alatt olvasható Németh Miklós bejegyzése: „Lásza: Horn elvtárs! Gyula! Gondold át a szükséges teendőket, illetve mi a véleményed a javaslatokról?! IV. 17. Németh M[i]klós”.
- [72] Vitalij Andrijovics Maszol (1928–2018) ukrán származású szovjet politikus, gépészmérnök. 1987. július 10-től 1990. október 23-ig az USZSZK Minisztertanácsának elnöke, majd 1994. június 16-tól 1995. március 6-ig az Ukrán Köztársaság miniszterelnöke.
- [73] Az ungvári konzuli pont létrehozására és az egyszerűsített határátlépés rendszerére lásd a bevezetőt.
- [74] 1988. június 28-án Ioan Totu román külügyminiszter bekérte a hivatalába Szűts Pál bukaresti magyar nagykövetet. Az előző napon Budapesten, a romániai falurombolás elleni tüntetésre hivatkozva – amelyet szocializmusellenesnek, románellenesnek, nacionalistának és sovínisztnak, illetve a Román Kommunista Párt politikájára ellen irányulóknak minősített – közölte, hogy a Magyar Népköztársaságnak 48 órán belül be kell zárnia kolozsvári főkonzulátusát, az ott dolgozó diplomáciai személyzetnek, közte Vékás Lajos főkonzulnak el kell hagynia Románia területét. Erre részletesen lásd: SZÜTS PÁL: *Bukaresti napló 1985–1990*. Budapest, 1998, 136–137.
- [75] Az 1980-as években több magyar állami és pártdelegáció is járt az ukrán fővárosban. A Kádár János vezette párt- és kormányküldöttség moszkvai tárgyalásai befejeztével, 1983. július 22–23-án két napot töltött Kijevben, ahol megbeszéléseket folytattak Vlagyimir Scserbickij első titkárral is. Lásd: Kijevben a magyar párt- és kormányküldöttség. Kádár János és Vlagyimir Scserbickij megbeszélése. *Magyar Nemetz*, 1983. július 23. 1–2. Marjai József 1985. szeptember 13–17-án több napot töltött Kijevben, 16-án ő nyitotta meg a Magyar Gazdasági és Műszaki Napok című ötnapos rendezvénysorozatot a kijevi Kereskedők Házában. Lásd: Magyar napok kezdődtek Kijevben. *Magyar Hírlap*, 1985. szeptember 17. 1. és 7. Abban ígaza van Páldinak, hogy 1985-től számítva, a jelentés keletkezésének időpontjáig, 1989. április 10-ig nem járt magas rangú magyar politikai vezető Kijevben.
- [76] Nem találtam meg ezt a táviratot.
- [77] Noha a jelentés 1989. április 10-én kelt, az érkeztető bélyegző tanúsága szerint azt csak 1990. április 12-én iktatták a Külügyminisztériumban, így az később az 1990-es tétekszámot kapott és az 1990. évi iratok sorozatában helyezték el az irattárban. Akta előlapján az alábbi bejegyzés olvasható: „Véleményezésre: *Utólagos iktatás!* – TÜK Hajdúné”.
- [78] A lap tetején Őszi István kézírásos bejegyzése olvasható: „Sürgős! Lásza: Kiss János elvtárs. Beszéljük meg! Őszi IV. 13.”
- [79] Őszi István (1944) közgazdász, diplomata. 1976–1985-ben MSZMP KB Külügyi Osztályán politikai munkatárs, román és jugoszláv referens, 1985. áprilistól 1988. február 25-ig az osztály helyettes vezetője. 1988. február 25-től 1990. február 18-ig külügyminiszter-helyettes, majd 1990. február 18-tól 1993. július 29-ig belgrádi nagykövet.
- [80] Major Lászlóról, az MSZMP szóvivőjéről van szó.
- [81] Lásd a 2. sz. dokumentumot.
- [82] Nem tudtam megállapítani pontosan, hogy mire gondolt Páldi. Valószínűleg az 1989. április 10-i feljegyzésében (2. sz. dokumentum) foglalt kezdeményezéséről van szó, s Vitalij Maszol ukrán miniszterelnök meghívása kapcsán készített egy önálló feljegyzést.
- [83] A levelet 1990. április 10-én iktatták a Külügyminisztériumban és 1990-es irattári tétekszámot kapott. Ennek ellenére az akta jelenleg az 1987-es év irattári sorozatában, az 59. sz. dobozban található meg.
- [84] Németh Miklós (1948) politikus. 1988. november 24-től 1989. október 23-ig az MNK Minisztertanácsának elnöke, 1989. október 23-tól 1990. május 23-ig a Magyar Köztársaság ideiglenes miniszterelnöke.
- [85] Az írt fejlécén Németh Miklós kézírásos bejegyzése olvasható: „Várkonyi elvtárs. Rendben van, s a tapasztalatok birtokában később döntünk. IV. 10. Németh”.
- [86] Aláírás nélkül. Az aktában lévő iratok alapján egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a feljegyzés szövegtervezetének szerzője Páldi András volt.
- [87] Sic!
- [88] Orosz betűszó, a Külügyminisztérium (Ministryersztvo Inosztrannih Gyel) nevének rövidítése.
- [89] A dőlt zárójelbe tett részek Őszi István kézírásos kiegészítései a tervezethez.
- [90] Az átiratot 1990. április 10-én iktatták a Külügyminisztériumban és 1990-es irattári tétekszámot kapott. Ennek ellenére az akta jelenleg az 1987-es év irattári sorozatában, az 59. sz. dobozban található meg.
- [91] Erre lásd a bevezetőt.
- [92] Kiss János (1934) pedagógus, diplomata. 1986. szeptember 15-től 1989. július 1-ig a KÜM I. Területi Főosztályának vezetője.

Címkek:

Grósz Károly; magyarországi rendszerváltás; a Magyar Népköztársaság és a határon túli magyarok kapcsolatrendszere; kárpátjai magyarság; peresztrojka; a Szovjetunió nemzetiségpolitikája. ^[14]

Kiadás: 23. évfolyam (2023) 3. szám

Forrás webcím: <https://www.archivnet.hu/a-nemzeti-kerdes-sikeresen-megoldhato-a-szocializmus-keretei-kozott-ukran-es-magyar-leveltari-0>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/a-nemzeti-kerdes-sikeresen-megoldhato-a-szocializmus-keretei-kozott-ukran-es-magyar-leveltari-0>

[2] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_194627.jpg

[3] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/fortepan_194628.jpg

[4] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/paldi-andras-kijevi-fokonzul-jelentese-varkonyi-peter-kulugyminiszternek-a-karpataljai-magyarok/3sz1.jpg>

[5] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/paldi-andras-kijevi-fokonzul-jelentese-varkonyi-peter-kulugyminiszternek-a-karpataljai-magyarok/3sz2.jpg>

[6] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/paldi-andras-kijevi-fokonzul-jelentese-varkonyi-peter-kulugyminiszternek-a-karpataljai-magyarok/3sz3.jpg>

[7] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/paldi-andras-kijevi-fokonzul-jelentese-varkonyi-peter-kulugyminiszternek-a-karpataljai-magyarok/3sz4.jpg>

[8] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/paldi-andras-kijevi-fokonzul-jelentese-varkonyi-peter-kulugyminiszternek-a-karpataljai-magyarok/3sz5.jpg>

[9] <https://www.archivnet.hu/paldi-andras-kijevi-fokonzul-jelentese-varkonyi-peter-kulugyminiszternek-a-karpataljai-magyarok>

[10] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/paldi-andras-kijevi-fokonzul-rejteltavirata-a-kulugyminiszteriumnak-a-karpataljai-magyarsag/4sz1.jpeg>

[11] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/paldi-andras-kijevi-fokonzul-rejteltavirata-a-kulugyminiszteriumnak-a-karpataljai-magyarsag/4sz2.jpg>

[12] <https://www.archivnet.hu/paldi-andras-kijevi-fokonzul-rejteltavirata-a-kulugyminiszteriumnak-a-karpataljai-magyarsag>

[13] <https://www.archivnet.hu/a-nemzeti-kerdes-sikeresen-megoldhato-a-szocializmus-keretei-kozott-ukran-es-magyar-leveltari>

[14] <https://www.archivnet.hu/cimkek/grosz-karoly-magyarorszag-i-rendszervaltas-a-magyar-nepkoztarsasag-es-a-hataron-tuli-0>